महानारायणोपनिषत्

(तैत्तिरीय उपनिषत् चतुर्थः प्रश्नः)

॥ अम्भस्यपारे ॥ १

अम्भस्य पारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे महतो महीयान् । शुक्रेण ज्योतीगंषि समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति
गर्भे अन्तः ॥ यस्मिन्निदगं सं च विचैति सर्वं यस्मिन् देवा अधि विश्वे निषेदुः । तदेव भूतं तदु भव्यमा इदं
तदक्षरे परमे व्योमन् ॥ येनावृतं खं च दिवं महींच येनादित्यस्तपति तेजसा भ्राजसा च । यमन्तः समुद्रे
कवयो वयन्ति यदक्षरे परमे प्रजाः । यतः प्रसूता जगतः प्रसूती तोयेन जीवान् व्यचसर्ज भूम्याम् ।
यदोषधीभिः पुरुषान् पशूगश्च विवेश भूतानि चराचराणि ॥ अतः परं नान्यदणीयसगं हि परात्परं यन्महतो
महान्तम् । यदेक–मव्यक्त–मनन्तरूपं विश्वं पुराणं तमसः परस्तात् ॥ तदेवर्तं तदु सत्यमाहु–स्तदेव ब्रह्म परमं
कवीनाम् । इष्टापूर्तं बहुधा जातं जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य नाभिः ॥ तदेवाग्निस्–तद्वायुस्–तत्सूर्यस्–
तदु चन्द्रमाः । तदेव शुक्रममृतं तद्ब्रह्म तदापः स प्रजापतिः ॥ सर्वे निमेषा जज्ञिरे विद्युतः पुरुषादधि ।
कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः ॥ अर्धमासा मासा ऋतवः संवत्सरश्च कल्पन्ताम् । स आपः प्रदुघे
उभे इमे अन्तरिक्ष–मथो सुवः ॥ नैनमूर्ध्वं न तिर्यञ्चं न मध्ये परिजग्रभत् । न तस्येशे कश्चन तस्य नाम
महद्यशः । न संदृशे तिष्ठति रूप–मस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम् । हृदा मनीषा मनसाभि–क्लृप्तो य एनं
विदुरमृतास्–ते भवन्ति ॥ अद्भ्यः सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ । एष हि देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वो हि जातः
स उ गर्भे अन्तः । स विजायमानः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखा–स्तिष्ठति विश्वतोमुखः ॥ विश्वतश्चक्षुरुत
विश्वतो मुखो विश्वतो हस्त उत विश्वतस्पात् । सं बाहुभ्यां नमति सं पतत्रै–र्द्यावापृथिवी जनयन् देव एकः ॥
वेनस्तत् पश्यन् विश्वा भुवनानि विद्वान् यत्र विश्वं भवत्येकनीळम् । यस्मिन्निदगं सं च विचैकगं स ओतः
प्रोतश्च विभुः प्रजासु ॥ प्रतद्वोचे अमृतं नु विद्वान् गन्धर्वो नाम निहितं गुहासु । त्रीणि पदा निहिता गुहासु
यस्तद्–वेद सवितुः पिता सत् । स नो बन्धुर्–जनिता सविधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वा । यत्र देवा

महानारायणोपनिषत्

(तैत्तिरीय उपनिषत् चतुर्थः प्रश्नः)

अमृतमानशानास्–तृतीये धामान्य–भ्यैरयन्त ॥ परि द्यावा–पृथिवी यन्ति सद्यः परि लोकान् परि दिशः परि सुवः । ऋतस्य तन्तुं विततं विचृत्य तदपश्यत् तदभवत् प्रजासु ॥ परीत्य लोकान् परीत्य भूतानि परीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च । प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्यात्मन्–आत्मान–मभि–संबभूव ॥ सदसस्पति–मद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम् । सनिं मेधा–मयासिषम् ॥ उद्दीप्यस्व जातवेदोऽपघ्नन्–निरृतिं मम । पशूगश्च मह्यमावह जीवनञ्च दिशो दिश ॥ मा नो हिग्ंसीत् जातवेदो गामश्वं पुरुषं जगत् । अबिभ्रदग्न आगहि श्रिया मा परिपातय ॥

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महा देवस्य धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥

तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥

तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि । तन्नो दन्तिः प्रचोदयात् ॥

तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय धीमहि । तन्नो नन्दिः प्रचोदयात् ।

तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय धीमहि । तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात् ।

तत्पुरुषाय विद्महे सुवर्ण–पक्षाय धीमहि । तन्नो गरुडः प्रचोदयात् ।

वेदात्मनाय विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि । तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात् ।

नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि । तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ।

वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्ण–दग्ंष्ट्राय धीमहि । तन्नो नारसिग्ंहः प्रचोदयात् ।

भास्कराय विद्महे महद्द्युतिकराय धीमहि । तन्नो आदित्यः प्रचोदयात् ।

वैश्वानरय विद्महे लालीलाय धीमहि । तन्नो अग्निः प्रचोदयात् ।

महानारायणोपनिषत्

(तैत्तिरीय उपनिषत् चतुर्थः प्रश्नः)

कात्यायनाय विद्महे कन्याकुमारि धीमहि । तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात् ।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

सहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा । सर्वग्ं हरतु मे पापं दूर्वा दुस्स्वप्ननाशनी । काण्डात् काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषः परि । एवा नो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च । या शतेन प्रतनोषि सहस्रेण विरोहसि । तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा वयम् । अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा । शिरसा धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे ॥ ॥

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमिर्-धेनुर्धरणी लोकधारिणी । उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन शत-बाहुना । मृत्तिके हन मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् । मृत्तिके ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपेनाभिमन्त्रिता । मृत्तिके देहि मे पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् । मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद मृत्तिके । तया हतेन पापेन गच्छामि परमां गतिम् ॥

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि । मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतये विद्विषो विमृधो जहि । स्वस्तिदा विशस्पतिर्-वृत्रहा विमृधो वशी । वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा अभयं करः । स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवा-स्स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्-दधातु ॥ आपान्त मन्युस्-तृपलप्रभर्मा धुनिः शिमीवा-ञ्छरुमाग्ं ऋजीषी । सोमो विश्वान्य तसावनानि नार्वागिन्द्रं प्रतिमानानि देभुः ॥ ब्रह्मज-ज्ञानं प्रथमं पुरस्ता-द्विसीमतः सुरुचो वेन आवः । स बुध्निया उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनि-मसतश्च विवः । स्योना पृथिवि भवा नृक्षरा निवेशनी । यच्छा नः शर्म सप्रथाः । गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् । ईश्वरीग्ं सर्व भूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् । श्रीर्मे भजतु । अलक्ष्मीर्मे नश्यतु । विष्णु-मुखा वै देवाश्छन्दोभिरिमाल्-लोका-ननपजय्य-मभ्यजयन् । महाग्ं इन्द्रो वज्रबाहुः षोडशी शर्म यच्छतु ॥ स्वस्ति नो मघवा करोतु हन्तु पाप्मानं योऽस्मान् द्वेष्टि । सोमानगग्ं स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते ।

महानारायणोपनिषत्

(तैत्तिरीय उपनिषत् चतुर्थः प्रश्नः)

कक्षीवन्तं य औशिजम् । शरीरं यज्ञशमलं कुसीदं तस्मिन्थ्सीदतु योऽस्मान् द्वेष्टि । चरणं पवित्रं विततं पुराणं येन पूत स्तरति दुष्कृतानि । तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता अति पाप्मान–मरातिं तरेम । सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहञ्छूर विद्वान् । जहि शत्रूगं्–रप मृधो नुदस्वाथा भयं कृणुहि विश्वतो नः । सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्–तस्मै भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः । आपो हिष्ठा मयो भुवस्ता न ऊर्जे दधातन । महे रणाय चक्षसे । यो वः शिवतमो रसस्–तस्य भाजयते–हनः । उशती–रिव मातरः । तस्मा अरङ्गमा–मवो यस्यक्षयाय जिन्वथ । आपो जनयथा च नः ॥

॥ **अघमर्षणसूक्तम्** ॥

हिरण्यश्रृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः । यन्मया भुक्तम–साधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः । यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा दुष्कृतं कृतम् । तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता च पुनन्तु पुनः पुनः । नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्भ्यः ॥ यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपगच्छतात् । अत्याशना–दतीपानात् यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात् । तन्नो वरुणो राजा पाणिना ह्यवमर्शतु । सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो मुक्तकिल्बिषः । नाकस्य पृष्ठ–मारुह्य गच्छेद् ब्रह्म–सलोकताम् । यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्–वघमर्षणः । इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति शुतुद्रि स्तोमगं् सचता परुष्णिया । असिक्निया मरुद्वृधे वितस्तया ऽऽर्जीकीये शृणुह्या सुषोमया । ऋतं च सत्यं चाभीद्धात्–तपसो–ऽध्यजायत । ततो रात्रि–रजायत ततः समुद्रो अर्णवः ॥ समुद्रा–दर्णवा–दधि संवत्सरो अजायत । अहोरात्राणि विदधत्–विश्वस्य मिषतो वशी । सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्व–मकल्पयत् । दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्ष–मथो सुवः । यत् पृथिव्यागं् रजस्स्व–मान्तरिक्षे विरोदसी । इमाग्–स्तदापो वरुणः पुनात्वघमर्षणः । पुनन्तु वसवः पुनातु वरुणः पुनात्–वघमर्षणः । एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य गोप्ता । एष पुण्यकृतां लोकान्–एष मृत्योर्–हिरण्मयम् । द्यावा–पृथिव्योर् हिरण्मयगं् सग्ग् श्रितगं् सुवः । स नः सुवः सगंशिशाधि । आर्द्रं ज्वलति ज्योति–रहमस्मि । ज्योतिर्–ज्वलति ब्रह्माह–मस्मि । योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि । अहमस्मि ब्रह्माहमस्मि । अहमेवाहं मां जुहोमि स्वाहा । अकार्यकार्यवकीर्णी स्तेनो भ्रूणहा गुरुतल्पगः । वरुणोऽपा–मघमर्षणस्–

तस्मात् पापात् प्रमुच्यते । रजोभूमिस्-त्वमागं् रोदयस्व प्रवदन्ति धीराः । आक्रान्त्-समुद्रः प्रथमे विधर्मञ्जनयन्-प्रजा भुवनस्य राजा । वृषा पवित्रे अधिसानो अव्ये बृहत् सोमो वावृधे सुवान इन्दुः ।

॥ **दुर्गासूक्तम्** ॥ २

जातवेदसे सुनवाम सोम मरातीयतो निदहाति वेदः । स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरिताऽत्यग्निः ॥ तामग्निवर्णां तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टाम् ॥ दुर्गां देवीगं् शरणमहं प्रपद्ये सुतरसि तरसे नमः ॥ अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्थ्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा । पूश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी भवा तोकाय तनयाय शंयोः ॥ विश्वानि नो दुर्गहा जातवेद-स्सिन्धुं न नावा दुरिताऽतिपर्षि । अग्ने अत्रिवन् मनसा गृणानो-ऽस्माकं बोध्यविता तनूनाम् ॥ पृतना जितगं् सहमानमुग्रमग्निगं् हुवेम परमाथ्सधस्थात् । स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा क्षामद्देवो अति दुरिताऽत्यग्निः ॥ प्रत्नोषिक मीड्यो अध्वरेषु सनाच्च होता नव्यश्च सत्सि । स्वां चाऽग्ने तनुवं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभगमायजस्व ॥ गोभिर्जुष्टमयुजो निषिक्तं तवेन्द्र विष्णोरनुसंचरेम । नाकस्य पृष्ठमभि संवसानो वैष्णवीं लोक इह मादयन्ताम् ॥

॥ **व्याहृति-होममन्त्राः** ॥ ३-५

भू-रन्न-मग्नये पृथिव्यै स्वाहा भुवोऽन्नं वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा सुवरन्न-मादित्याय दिवे स्वाहा भू-र्भुवस्सुव-रन्नं चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा नमो देवेभ्यः-स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरन्नमोम् ॥

भू-रग्नये पृथिव्यै स्वाहा भुवो वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा सुवरादित्याय दिवे स्वाहा भु-र्भुवस्सुव-श्चन्द्रमसे दिग्भ्यः-स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भू-र्भुवस्सुव-रग्न ओम् ॥

भू-रग्नये च पृथिव्यै च महते च स्वाहा भुवो वायवे चान्तरिक्षाय च महते च स्वाहा सुवरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा भू-र्भुवस्सुव-श्चन्द्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च दिग्भ्यश्च महते च स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भु-र्भुव-स्सुव-र्महरोम् ॥

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्था-होममन्त्राः ॥ ६-७

पाहि नो अग्न एनसे स्वाहा । पाहि नो विश्ववेदसे स्वाहा । यज्ञं पाहि विभावसो स्वाहा । सर्वं पाहि शतक्रतो
स्वाहा ॥ पाहि नो अग्न एकया । पाह्युत द्वितीयया । पाह्यूर्जं तृतीयया । पाहि गीर्भिश्च तसृभिर्-वसो
स्वाहा ॥

॥ वेदाविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥ ८-९

यश्छन्दसाम्-ऋषभो विश्वरूपश्-छन्दोभ्यश्-छन्दाग्ं-स्याविवेश । सचाग्ं शिक्यः पुरो वाचोपनिष-दिन्द्रो
ज्येष्ठ इन्द्रियाय ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवस्-सुवश्-छन्द ओम् ॥ १॥

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासं कर्णयोः श्रुतं माच्योढ्वं ममामुष्य ओम् ॥ १॥

॥ तपः प्रशंसा ॥ १०

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो दमस्तपः शम-स्तपो दानं तपो यज्ञं तपो भूर्भुवः सुव-र्ब्रह्मै-
तदुपास्यै-तत्-तपः ॥ १॥

॥ विहिताचरण प्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥ ११

यथा वृक्षस्य संपुष्पितस्य दूराद्-गन्धो वात्येवं पुण्यस्य कर्मणो दूराद्-गन्धो वाति यथाऽसिधारां
कर्तेऽवहितामवक्रामे यद्-युवे युवे हवा विह्वयिष्यामि कर्तं पतिष्यामीत्-येव-ममृता-दात्मानं जुगुप्सेत् ॥ १॥

॥ दहरविद्या ॥ १२

अणो-रणीयान् महतो महीयान्-आत्मा गुहायां निहितोऽस्य जन्तोः । तमक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः
प्रसादान्-महिमानमीशम् । सप्त प्राणा प्रभवन्ति तस्मात् सप्तार्चिषः समिधः सप्त जिह्वाः । सप्त इमे लोका
येषु चरन्ति प्राणा गुहाशयान्-निहिताः सप्त सप्त । अतः समुद्रा गिरयश्च सर्वेऽस्मात्-स्यन्दन्ते सिन्धवः

महानारायणोपनिषत्

(तैत्तिरीय उपनिषत् चतुर्थः प्रश्नः)

सर्वरूपाः । अतश्च विश्वा ओषधयो रसाश्च येनैष भूतस्–तिष्ठत्यन्तरात्मा । ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनाम्–
ऋषिर्–विप्राणां महिषो मृगाणाम् । श्येनो गृध्राणाग्–स्वधितिर्–वनानाग्ं सोमः पवित्र–मत्येति रेभन् ।
अजामेकां लोहित–शुक्ल–कृष्णां बह्वीं प्रजां जनयन्तीग्ं सरूपाम् । अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्–
येनां भुक्तभोगा–मजोऽन्यः ॥ हग्ंसः शुचिषद् वसु–रन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्–दुरोणसत् । नृषद्
वरसद्–ऋतसद् व्योमसद्–अब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत् । घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्–घृते
श्रितो घृतमुवस्य धाम । अनुष्वध–मावह मादयस्व स्वाहा कृतं वृषभ वक्षि हव्यम् । समुद्रा–दूर्मिर् मधुमाग्ं
उदारदुपाग्ं शुना सममृतत्व–मानट् । घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवाना–ममृतस्य नाभिः । वयं नाम
प्रब्रवामा घृतेनास्मिन् यज्ञे धारयामा नमोभिः । उप ब्रह्मा शृणवच्–छस्यमानं चतुः शृङ्गोऽवमीद्–गौर एतत् ।
चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्ता सो अस्य । त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो
मर्त्याग्ं आविवेश ॥ त्रिधा हितं पणिभिर् गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन् । इन्द्र एकग्ं सूर्य एकं
जजान वेना–देकग्ग् स्वधया निष्टतक्षुः । यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्–विश्वाधियो रुद्रो महर्षिः । हिरण्यगर्भं
पश्यत जायमानग्ं स नो देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु । यस्मात् परं नापरमस्ति किञ्चित् यस्मान् नाणीयो
नज्यायोऽस्ति कश्चित् । वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्–येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम् । न कर्मणा न प्रजया
धनेन त्यागेनैके अमृतत्व–मानशुः । परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राज–तेतद् यतयो विशन्ति । वेदान्त
विज्ञान सुनिश्चितार्थाः संन्यास योगाद्–यतयः शुद्धसत्त्वाः । ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्
परिमुच्यन्ति सर्वे । दह्रं विपापं परमेऽश्मभूतं यत् पुण्डरीकं पुरमध्य सग्ग्स्थम् । तत्रापि दह्रं गगनं
विशोकस् तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम् । यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः । तस्य प्रकृति–
लीनस्य यः परस्स महेश्वरः ॥

महानारायणोपनिषत्

(तैत्तिरीय उपनिषत् चतुर्थः प्रश्नः)

॥ नारायणसूक्तम् ॥ १३

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशंभुवम् । विश्वं नारायणं देवं अक्षरं परमं पदम् । विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं नारायणगं हरिम् । विश्वमेवेदं पुरुषस्–तद् विश्वमुपजीवति । पतिं विश्वस्यात्मेश्वरगं शाश्वतगं शिवमच्युतम् । नारायणं महाज्ञेयं विश्वात्मानं परायणम् । नारायणपरो ज्योतिर्–आत्मा नारायणः परः । नारायण परं ब्रह्म तत्वं नारायणः परः । नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः । यच्च किञ्चित्–जगत्–सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपिवा । अन्तर्–बहिश्च तत्–सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः । अनन्तमव्ययं कविगं समुद्रेन्तं विश्वशंभुवम् । पद्मकोश प्रतीकाशगं हृदयं चाप्यधोमुखम् । अधो निष्ट्या वितस्यान्ते नाभ्याम्–उपरि तिष्ठति । ज्वालमालाकुलं भाति विश्वस्यायतनं महत् । सन्ततगं शिलाभिस्तु लंबत्या कोशसन्निभम् । तस्यान्ते सुषिरगं सूक्ष्मं तस्मिन् सर्वं प्रतिष्ठितम् । तस्य मध्ये महनगग्निर् विश्वार्चिर् विश्वतोमुखः । सोग्रभुग् विभजन् तिष्ठन्नाहारमजरः कविः । तिर्यगूर्ध्व–मधश्शायी रश्मयस्–तस्य सन्तता । सन्तापयति स्वं देहमापादतलमस्तकः । तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः । नीलतो–यदमध्यस्था द्विद्युल्लेखेव भास्वरा । नीवार–शूकवत्तन्वी पीता भास्वत्यणूपमा । तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः । स ब्रह्म स शिवः स हरिस्सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट् ॥

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥ १४

आदित्यो वा एष एतन्–मण्डलं तपति तत्र ता ऋचस्–तदृचा मण्डलगं स ऋचां लोकोऽथ य एष एतस्मिन् मण्डलेऽर्चिर्–दीप्यते तानि सामानि स साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन् मण्डलेऽर्चिषि पुरुष–स्तानि यजूगंषि स यजुषा मण्डलगं स यजुषां लोक–स्सैषा त्रय्येव विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषः॥

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥ १५

महानारायणोपनिषत्

(तैत्तिरीय उपनिषत् चतुर्थः प्रश्नः)

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यश–श्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो मन्युर्–मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायु राकाशः प्राणो लोक–पालः कः किं कं तत् सत्यमन्न–ममृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भु ब्रह्मैत–दमृत एष पुरुष एष भूताना–मधिपति–र्ब्रह्मणः सायुज्यगं सलोकता–माप्नोत्–येतासामेव देवतानागं सायुज्यगं सार्ष्टितागं समान लोकता–माप्नोति य एवं वेदे–त्युपनिषत् ॥

॥ शिवोपासन मन्त्राः ॥ १६

निधनपतये नमः । निधन–पतान्तिकाय नमः । ऊर्ध्वाय नमः । ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः । हिरण्याय नमः । हिरण्यलिङ्गाय नमः । सुवर्णाय नमः । सुवर्णलिङ्गाय नमः । दिव्याय नमः । दिव्यलिङ्गाय नमः । भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः । शर्वाय नमः । शर्वलिङ्गाय नमः । शिवाय नमः । शिवलिङ्गाय नमः । ज्वलाय नमः । ज्वललिङ्गाय नमः । आत्माय नमः । आत्मलिङ्गाय नमः । परमाय नमः । परमलिङ्गाय नमः । एतत्सोमस्य सूर्यस्य सर्व–लिङ्गग्ं स्थापयति पाणिमन्त्रं पवित्रम् ॥

॥ पश्चिमवक्त्र – प्रतिपादकमन्त्रः ॥ १७

सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमो नमः । भवे भवे नातिभवे भवस्व माम् । भवोद्भवाय नमः ॥

॥ उत्तरवक्त्र– प्रतिपादकमन्त्रः ॥ १८

वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः–श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो बलप्रमथनाय नमः सर्व–भूतदमनाय नमो मनोन्मनाय नमः ॥

॥ दक्षिणवक्त्र– प्रतिपादकमन्त्रः ॥ १९

अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः । सर्वेभ्य–स्सर्वशर्वेभ्यो नमस्ते अस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥

॥ प्राग्वक्त्र– प्रतिपादकमन्त्रः ॥ २०

तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥

॥ ऊर्ध्ववक्त्र– प्रतिपादकमन्त्रः ॥ २१

ईशानः सर्व–विद्याना–मीश्वरः सर्व–भूतानां ब्रह्माऽधिपति–र्ब्रह्मणोऽधिपति–र्ब्रह्मा शिवो मे अस्तु सदाशिवोम् ॥

॥ नमस्कारार्थ–मन्त्राः ॥ २२–२५

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यपतये अम्बिकापतय उमापतये पशुपतये नमो नमः ॥

ऋतग्ं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम् । ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नमः ॥

सर्वो वै रुद्रस्–तस्मै रुद्राय नमो अस्तु । पुरुषो वै रुद्रः सन्महो नमो नमः ॥ विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च यत् । सर्वो ह्येष रुद्रस्–तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ॥ कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे । वोचेम शंतमग्ं हृदे । सर्वो ह्येष रुद्रस्–तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ॥

॥ अग्निहोत्र हवणी ॥ २६–२७

यस्य वैकङ्कत्–यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्–याहुतयस्–तिष्ठन्त्–यथो प्रतिष्ठित्यै ॥ कृणुष्व पाज इति पञ्च ॥

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥ २८

अदितिर्–देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्–तेषाग्ं सर्वभूतानां माता मेदिनी महता मही सावित्री गायत्री जगत्युर्वी पृथ्वी बहुला विश्वा भूता कतमा काया सा सत्येत्यमृतेति वसिष्ठः ॥

॥ सर्वा देवता आपः ॥ २९

महानारायणोपनिषत्

(तैत्तिरीय उपनिषत् चतुर्थः प्रश्नः)

आपो वा इदगंसर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः पशव आपो अन्नमापोऽमृतमापस्–संम्राडापो विराडापस्–स्वराडाप–श्छन्दागस्यापो ज्योतीगष्यापो यजूगष्यापस्–सत्यमापस्–सर्वा देवता आपो भूर्भुवस्सुवराप ओम् ॥

॥ सन्ध्यावन्दन मन्त्राः ॥ ३०–३२

आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवी पूता पुनातु माम् । पुनन्तु ब्रह्मणस्पतिर्–ब्रह्म पूता पुनातु माम् ॥
यदुच्छिष्ट–मभोज्यं यद्वा दुश्चरितं मम । सर्वं पुनन्तु मामापोऽसतां च प्रतिग्रहगग् स्वाहा ॥

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्यु कृतेभ्यः । पापेभ्यो रक्षन्ताम् । यदह्ना पापमकार्षम् । मनसा वाचा हस्ताभ्याम् । पद्भ्यामुदरेण शिश्ना । अहस्तदवलुम्पतु । यत्किञ्च दुरितं मयि । इदमहं माममृत योनौ । सत्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा ॥

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्यु कृतेभ्यः । पापेभ्यो रक्षन्ताम् । यद्–रात्रिया पापमकार्षम् । मनसा वाचा हस्ताभ्याम् । पद्भ्यामुदरेण शिश्ना । रात्रिस्–तदवलुम्पतु । यत्–किञ्च दुरितं मयि । इदमहं माममृतयोनौ । सूर्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा ॥

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥ ३३

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म । अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम् । गायत्रं छन्दं परमात्मं सरूपम् । सायुज्यं विनियोगम् ॥

॥ गायत्र्यावाहन मन्त्राः ॥ ३४–३५

आयातु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्म संमितम् । गायत्री छन्दसां मातेदं ब्रह्म जुषस्व मे । यदह्नात्–कुरुते पापं तदह्नात्–प्रतिमुच्यते । यद्रात्रियात् कुरुते पापं तद्रात्रियात् प्रतिमुच्यते । सर्व वर्णे महादेवि सन्ध्या–विद्ये सरस्वति ॥ ओजोऽसि सहोऽसि बल–मसि भ्राजोऽसि देवानां धामनामासि विश्वमसि विश्वायुस्– सर्वमसि सर्वायु–रभिभूरों गायत्री–मावाहयामि सावित्री–मावाहयामि सरस्वती–मावाहयामि छन्दर्षी–नावाहयामि

श्रिय–मावाहयामि गायत्रिया गायत्री छन्दो विश्वामित्र ऋषिः सविता देवताऽग्निर्–मुखं ब्रह्मा शिरो विष्णुर्–हृदयग्ं रुद्रः शिखा पृथिवी योनिः प्राणापान–व्यानोदान–समाना सप्राणा श्वेतवर्णा साङ्ख्यायन–सगोत्रा गायत्री चतुर्विग्ंशत्यक्षरा त्रिपदा षट्कुक्षिः पञ्च–शीर्षोप–नयने विनियोगः ॥

ॐ भूः । ॐ भुवः । ओग्ंसुवः । ॐ महः । ॐ जनः । ॐ तपः । ओग्ं सत्यम् । ॐ तथ्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् । ओमापो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुव–रोम् ॥

॥ गायत्री–उपस्थान मन्त्राः ॥ ३६

उत्तमे शिखरे जाते भूम्यां पर्वत–मूर्धनि । ब्राह्मणेभ्योऽभ्यनुज्ञाता गच्छदेवि यथासुखम् ॥ स्तुतो मया वरदा वेदमाता प्रचोदयन्ती पवने द्विजाता । आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं मह्यं दत्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम् ॥

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥ ३७

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभा वात्यक्षरम् । मधु क्षरन्ति तद्रसम् । सत्यं वै तद्रस मापो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम् ॥

॥ त्रिसुपर्णमन्त्रः ॥ ३८

ब्रह्म–मेतु माम् । मधु–मेतु माम् । ब्रह्म–मेव मधु–मेतु माम् । यास्ते सोम प्रजा वथ्सोऽभिसो अहम् । दुष्वप्नहन् दुरुष्षह । यास्ते सोम प्राणाग् स्ताञ्जुहोमि ॥ त्रिसुपर्ण–मयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात् । ब्रह्महत्यां वा एते घ्नन्ति । ये ब्राह्मणा–स्त्रिसुपर्णं पठन्ति । ते सोमं प्राप्नुवन्ति । आसहस्रात् पङ्क्तिं पुनन्ति । ॐ ॥

ब्रह्म मेधया । मधु मेधया । ब्रह्ममेव मधु–मेधया ॥ अद्या नो देव सवितः प्रजावत्सावीस्–सौभगम् । परा दुष्वप्नियग्ं सुव ॥ विश्वानि देव सवितर्–दुरितानि परासुव । यद् भद्रं तन् म आसुव ॥ मधुवाता ऋतायते मधुक्षरन्ति सिन्धवः । माध्वीर् नः सन्त्वोषधीः ॥ मधु नक्तमुतोषसि मधुमत् पार्थिवग्ं रजः । मधु द्यौरस्तु नः

पिता ॥ मधुमान् नो वनस्पतिर् मधुमागं अस्तु सूर्यः । माध्वीर्-गावो भवन्तु नः ॥ य इमं त्रिसुपर्ण-मयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात् । भ्रूणहत्यां वा एते घ्नन्ति । ये ब्राह्मणास्-त्रिसुपर्णं पठन्ति । ते सोमं प्राप्नुवन्ति । आसहस्रात्-पङ्क्तिं पुनन्ति । ॐ ॥

ब्रह्म मेधवा । मधु मेधवा । ब्रह्म-मेव मधु मेधवा ॥ । ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनाम् ऋषिर् विप्राणां महिषो मृगाणाम् । श्येनो गृद्ध्राणागं स्वधितिर् वनानागं सोमः पवित्रमत्येति रेभन् ॥ हगंसः शुचिषद् वसु-रन्तरिक्षस-द्धोता वेदिषद्-अतिथिर्-दुरोणसत् । नृषद् वरसद् ऋतसद् व्योमसद्-अब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत् ॥ ऋचे त्वा रुचे त्वा समित् स्रवन्ति सरितो न धेनाः । अन्तर्-हृदा मनसा पूयमानाः । घृतस्य धारा अभिचाकशीमि ॥ हिरण्ययो वेतसो मध्य आसाम् । तस्मिन् सुपर्णो मधुकृत् कुलायी भजन्नास्ते मधु देवताभ्यः । तस्यासते हरयस्-सप्त तीरे स्वधां दुहाना अमृतस्य धाराम् ॥ य इदं त्रिसुपर्ण-मयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात् । वीरहत्यां वा एते घ्नन्ति । ये ब्राह्मणास्-त्रिसुपर्णं पठन्ति । ते सोमं प्राप्नुवन्ति । आसहस्रात् पङ्क्तिं पुनन्ति । ॐ ॥

॥ **मेधासूक्तम्** ॥ ४१-४४

ॐ मेधादेवी जुषमाणा न आगाद् विश्वाची भद्रा सुमनस्यमाना । त्वया जुष्टा नुदमाना दुरुक्तान् बृहद्वदेम विदथे सुवीराः । त्वया जुष्ट ऋषिर् भवति देवि त्वया ब्रह्माऽऽगतश्री-रुत त्वया । त्वया जुष्टश्चित्रं विन्दते वसु सानो जुषस्व द्रविणो न मेधे । मेधां म इन्द्रो ददातु मेधां देवी सरस्वती । मेधां मे अश्विनावुभावाधत्तां पुष्कर स्रजा । अप्सरासु च या मेधा गन्धर्वेषु च यन्मनः । दैवीं मेधा सरस्वती सा मां मेधा सुरभिर्-जुषताग् स्वाहा । । आमां मेधा सुरभि-र्विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती जगम्या । ऊर्जस्वती पयसा पिन्वमाना सा मां मेधा सुप्रतीका जुषन्ताम् । मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्-तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो दधातु ।

॥ **मृत्युनिवारण मन्त्राः** ॥ ४५-५३

महानारायणोपनिषत्

(तैत्तिरीय उपनिषत् चतुर्थः प्रश्नः)

अपैतु मृत्यु–रमृतं न आगन्–वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु । पर्णं वनस्पते–रिवाभि नः शीयताग्ं रयिः सचता–न्नः शचीपतिः ॥ परं मृत्यो अनुपरेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात् । चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजाग्ं रीरिषो मोत वीरान् ॥ वातं प्राणं मनसाऽन्वारभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः । स नो मृत्यो स्त्रायतां पात्वग्ं हसो ज्योग्जीवा जरा मशीमहि ॥ अमुत्र भूया दध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुञ्चः । प्रत्यौहता–मश्विना मृत्यु–मस्मा–द्देवाना–मग्ने भिषजा शचीभिः ॥ हरिग्ं हरन्त–मनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम् । ब्रह्म सरूप–मनु मेद–मागा–दयनं मा विवधी–र्विक्रमस्व ॥ शल्कैरग्नि–मिन्धान उभौ लोकौ सनेमहम् । उभयो–र्लोकयोर्ऋ ऋध्वाति मृत्युं तराम्यहम् ॥ मा छिदो मृत्यो मा वधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः । प्रजां मा मे रीरिष आयु–रुग्र नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम ॥ मा नो महान्त–मुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्त–मुत मान उक्षितम् । मा नो वधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मानस् तनुवो रुद्र रीरिषः ॥ मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः । वीरान्मा नो रुद्र भामितो वधीर् हविष्मन्तो नमसा विधेम ते ॥

॥ प्रजापति प्रार्थनामन्त्रः ॥ ५४

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बभूव । यत् कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयग् स्याम पतयो रयीणाम् ॥

॥ इन्द्र प्रार्थनामन्त्रः ॥ ५५

स्वस्तिदा विशस्पतिर्–वृत्रहा विमृधो वशी । वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा अभयङ्करः ॥

॥ मृत्युञ्जय मन्त्राः ॥ ५६–५८

त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टि–वर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान् मृत्योर् मुक्षीय मामृतात् ॥ ये ते सहस्र–मयुतं पाशा मृत्यो मर्त्याय हन्तवे । तान् यज्ञस्य मायया सर्वानवयजामहे ॥ मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे स्वाहा ॥

॥ पापनिवारका मन्त्राः ॥ ५९

महानारायणोपनिषत्

(तैत्तिरीय उपनिषत् चतुर्थः प्रश्नः)

देवकृतस्यैनसोऽवयजन-मसि स्वाहा । मनुष्य-कृतस्यैनसोऽवयजन-मसि स्वाहा । पितृ-कृतस्यैनसोऽवयजन-मसि स्वाहा । आत्म-कृतस्यैनसोऽवयजन-मसि स्वाहा । अन्य-कृतस्यैनसोऽवयजन-मसि स्वाहा । अस्मत्कृतस्यैनसोऽवयजन-मसि स्वाहा । यद्दिवा च नक्तं चैनश्चकृम तस्यावयजन-मसि स्वाहा । यत् स्वपन्तश्च जाग्रतश्चैनश्चकृम तस्यावयजन-मसि स्वाहा । यत् सुषुप्तश्च जाग्रतश्चैनश्चकृम तस्यावयजन-मसि स्वाहा । यद्-विद्वाग्ंसश्चा विद्वाग्ंस-श्चैनश्चकृम तस्यावयजन-मसि स्वाहा । एनस एनसोऽवयजन-मसि स्वाहा ॥

॥ वसुप्रार्थना मन्त्रः ॥ ६०

यद्वो देवाश्चकृम जिह्वया गुरुमनसो वा प्रयुती देव हेडनम् । अरावा यो नो अभि दुच्छुनायते तस्मिन् तदेनो वसवो निधेतन स्वाहा ॥

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥ ६१-६२

कामोऽकार्षीन्-नमो नमः । कामो ऽकार्षीत् कामः करोति नाहं करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा ॥

मन्युरकार्षीन्-नमो नमः । मन्युरकार्षीन् मन्युः करोति नाहं करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा ॥

॥ विरजा होम मन्त्राः ॥ ६३-६६

तिलाञ्जुहोमि सरसाग्ं सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु स्वाहा ॥ गावो हिरण्यं धन-मन्नपानग्ं सर्वेषाग्ं श्रियै स्वाहा ॥ श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम् । ब्राह्मण्यं बहु-पुत्रताम् । श्रद्धामेधे प्रजास्-सन्ददातु स्वाहा ॥ तिलाः कृष्णा-स्तिलाः श्वेता-स्तिलाः सौम्या वशानुगाः । तिलाः पुनन्तु मे पापं

महानारायणोपनिषत्

(तैत्तिरीय उपनिषत् चतुर्थः प्रश्नः)

यत्किञ्चिद् दुरितं मयि स्वाहा ॥ चोरस्यान्नं नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः । गोस्तेयग्ं सुरापानं भ्रूणहत्या तिला शान्तिग्ं शमयन्तु स्वाहा ॥ श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च कीर्तिं चानृण्यताम् । ब्रह्मण्यं बहु–पुत्रताम् । श्रद्धामेधे प्रज्ञा तु जातवेदः संददातु स्वाहा ॥

प्राणापान–व्यानोदान–समाना मे शुध्यन्तां ज्योति–रहं विरजा विपाप्मा भूयासग्ग् स्वाहा ॥ वाङ्मन श्चक्षुश्श्रोत्र जिह्वाघ्राण रेतो बुद्ध्याकूति–स्सङ्कल्पा मे शुध्यन्तां ज्योति–रहं विरजा विपाप्मा भूयासग्ग् स्वाहा ॥ त्वक्चर्म–मांग्स–रुधिर–मेदो–मज्जा–स्नायवोऽस्थीनि मे शुध्यन्तां ज्योति–रहं विरजा विपाप्मा भूयासग्ग् स्वाहा ॥ शिरः–पाणि–पाद–पार्श्व–पृष्ठोरूधर–जङ्घ–शिश्नोपस्थ–पायवो मे शुध्यन्तां ज्योति–रहं विरजा विपाप्मा भूयासग्ग् स्वाहा ॥ उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि ददापयिता मे शुध्यन्तां ज्योति–रहं विरजा विपाप्मा भूयासग्ग् स्वाहा ॥

पृथिव्यापस्–तेजो–वायु–राकाशा मे शुध्यन्तां ज्योति–रहं विरजा विपाप्मा भूयासग्ग् स्वाहा ॥ शब्द–स्पर्श–रूप–रस–गन्धा मे शुध्यन्तां ज्योति–रहं विरजा विपाप्मा भूयासग्ग् स्वाहा ॥ मनो–वाक्काय–कर्माणि मे शुध्यन्तां ज्योति–रहं विरजा विपाप्मा भूयासग्ग् स्वाहा ॥ अव्यक्तभावै–रहंकारै–र्ज्योति–रहं विरजा विपाप्मा भूयासग्ग् स्वाहा ॥ आत्मा मे शुध्यन्तां ज्योति–रहं विरजा विपाप्मा भूयासग्ग् स्वाहा ॥ अन्तरात्मा मे शुध्यन्तां ज्योति–रहं विरजा विपाप्मा भूयासग्ग् स्वाहा ॥ परमात्मा मे शुध्यन्तां ज्योति–रहं विरजा विपाप्मा भूयासग्ग् स्वाहा ॥ क्षुधे स्वाहा । क्षुत्पिपासाय स्वाहा । विविट्ट्यै स्वाहा । ऋग्विधानाय स्वाहा । कषोत्काय स्वाहा । क्षुत्पिपासामलं ज्येष्ठाम्–अलक्ष्मी–र्नाशयाम्यहम् । अभूति –मसमृद्धिं च सर्वान्निर्णुद मे पाप्मानग्ग् स्वाहा ॥ अन्नमय–प्राणमय–मनोमय–विज्ञानमय–मानन्दमय–मात्मा मे शुध्यन्तां ज्योति–रहं विरजा विपाप्मा भूयासग्ग् स्वाहा ॥

महानारायणोपनिषत्

(तैत्तिरीय उपनिषत् चतुर्थः प्रश्नः)

॥ वैश्वदेव मन्त्राः ॥ ६७–६८

अग्नये स्वाहा । विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा । ध्रुवाय भूमाय स्वाहा । ध्रुवक्षितये स्वाहा । अच्युतक्षितये स्वाहा । अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा ॥ धर्माय स्वाहा । अधर्माय स्वाहा । अद्भ्यः स्वाहा । ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा ॥ रक्षोदेवजनेभ्यः स्वाहा । गृह्याभ्यः स्वाहा । अवसानेभ्यः स्वाहा । अवसानपतिभ्यः स्वाहा । सर्व–भूतेभ्यः स्वाहा । कामाय स्वाहा । अन्तरिक्षाय स्वाहा । यदेजति जगति यच्च चेष्टति नाम्नो भागोऽयं नाम्ने स्वाहा । पृथिव्यै स्वाहा । अन्तरिक्षाय स्वाहा ॥ दिवे स्वाहा । सूर्याय स्वाहा । चन्द्रमसे स्वाहा । नक्षत्रेभ्यः स्वाहा । इन्द्राय स्वाहा । बृहस्पतये स्वाहा । प्रजापतये स्वाहा । ब्रह्मणे स्वाहा । स्वधा पितृभ्यः स्वाहा । नमो रुद्राय पशुपतये स्वाहा ॥ देवेभ्यः स्वाहा । पितृभ्यः स्वधास्तु । भूतेभ्यो नमः । मनुष्येभ्यो हन्ता । प्रजापतये स्वाहा । परमेष्ठिने स्वाहा । यथा कूप–श्शतधारः सहस्रधारो अक्षितः । एवा मे अस्तु धान्यग् सहस्रधार–मक्षितम् । धनधान्यै स्वाहा । ये भूताः प्रचरन्ति दिवानक्तं बलि–मिच्छन्तो वितुदस्य प्रेष्याः । तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हरामि मयि पुष्टिं पुष्टिपति–र्दधातु स्वाहा ॥ ३ ॥

औम् तद्ब्रह्म । औम् तद्वायुः । औम् तदात्मा । औम् तत्सत्यम् । औम् तथ्सर्वम् । औम् तत्पुरो–र्नमः ॥

अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्व मूर्तिषु । त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कार–स्त्वमिन्द्र–स्त्वग् रुद्र–स्त्वं विष्णु–स्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः । त्वं तदाप आपो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुव–रोम् ॥

॥ प्राणाहुति मन्त्राः ॥ ६९

श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि । श्रद्धायामपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि ।

श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि । श्रद्धायामुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि ।

श्रद्धायाग् समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि । ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय । अमृतोपस्तरण–मसि ॥

श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि । शिवो मा विशा–प्रदाहाय । प्राणाय स्वाहा ॥

श्रद्धायामपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि । शिवो मा विशा–प्रदाहाय । अपानाय स्वाहा ।

श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि । शिवो मा विशा–प्रदाहाय । व्यानाय स्वाहा ।

श्रद्धाया–मुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि । शिवो मा विशा–प्रदाहाय । उदानाय स्वाहा ।

श्रद्धायाग्ं समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि । शिवो मा विशा–प्रदाहाय । समानाय स्वाहा ।

ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय । अमृतापिधानमसि ॥

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥ ७०

श्रद्धायां प्राणे निविश्याऽमृतग्ं हुतम् । प्राणमन्नेनाप्यायस्व ।

श्रद्धाया–मपाने निविश्याऽमृतग्ं हुतम् । अपान–मन्नेनाप्यायस्व ।

श्रद्धायां व्याने निविश्याऽमृतग्ं हुतम् । व्यान–मन्नेनाप्यायस्व ।

श्रद्धाया–मुदाने निविश्याऽमृतग्ं हुतम् । उदान–मन्नेनाप्यायस्व ।

श्रद्धायाग्ं समाने निविश्याऽमृतग्ं हुतम् । समान–मन्नेनाप्यायस्व ॥

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धान मन्त्राः ॥ ७१

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः । ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक् ॥

॥ अवयवस्वथता प्रार्थनामन्त्रः ॥ ७२

वाङ्म आसन् । नसोः प्राणः । अक्ष्यो–श्चक्षुः । कर्णयोः श्रोत्रम् । बाहुवोर्बलम् । उरुवो–रोजः । अरिष्टा विश्वान्–यङ्गानि तनूः । तनुवा मे सह नमस्ते अस्तु मा मा हिग्ंसीः ॥

॥ इन्द्रसप्तर्षि–संवादमन्त्रः ॥ ७३

वयः सुपर्णा उपसेदु-रिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः । अपध्वान्तमूर्णुहि पूर्धि चक्षु-र्मुमुग्ध्यस्मान् निधयेऽव बद्धान् ॥

॥ हृदयालंभन मन्त्रः ॥ ७४

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मा विशान्तकः । तेनान्नेनाप्यायस्व ॥ ॥ देवताप्राणनिरूपण मन्त्रः ॥ ७५

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि ॥ ॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥ ७६

त्वमग्ने द्युभिस्त्व-माशुशुक्षणि-स्त्व-मद्भ्य-स्त्व-मश्मनस्परि । त्वं वनेभ्यस्-त्वमोषधीभ्यस्-त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥

॥ अभीष्टयाचनामन्त्रः ॥ ७७

शिवेन मे संतिष्ठस्व स्योनेन मे संतिष्ठस्व सुभूतेन मे संतिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन मे संतिष्ठस्व यज्ञस्यर्द्धि-मनु-संतिष्ठस्वोप ते यज्ञ नम उप ते नम उप ते नमः ॥

॥ परतत्व-निरूपणम् ॥ ७८

सत्यं परं परग्ं सत्यग्ं सत्येन न सुवर्गा-ल्लोकाच्च्यवन्ते, कदाचन सताग्ं हि सत्यं तस्मात् सत्ये रमन्ते, तप इति तपो नानशनात्परं यद्धि परं तपस्-तद्दुर्धर्षं तद्दुराधर्षं तस्मा-त्तपसि रमन्ते, दम इति नियतं ब्रह्मचारिण-स्तस्मा-द्दमे रमन्ते, शम इत्यरण्ये मुनय-तस्माच्छमे रमन्ते, दानमिति सर्वाणि भूतानि प्रशग्ंसन्ति दाना-न्नाति दुश्चरं तस्माद्-दाने रमन्ते, धर्म इति धर्मेण सर्व-मिदं परि-गृहीतं धर्मान्-नाति दुष्करं तस्माद्-धर्मे रमन्ते, प्रजन इति भूयाग्ंस स्तस्मात् भूयिष्ठाः प्रजायन्ते, तस्मात् भूयिष्ठाः प्रजनने रमन्तेऽग्नय इत्याह तस्मा-दग्नय आधातव्या, अग्निहोत्र-मित्याह तस्मा-दग्निहोत्रे रमन्ते, यज्ञ इति यज्ञो हि देवा-स्तस्माद् यज्ञे

रमन्ते, मानस-मिति विद्वाग्ंस-स्तस्माद्-विद्वाग्ंस एव मानसे रमन्ते, न्यास इति ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि वा एतान्यवराणि पराग्ंसि न्यास एवात्यरेचयत् य एवं वेदे-त्युपनिषत् ॥

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥ ७९

प्राजापत्यो हारुणिः सुपर्णेयः प्रजापतिं पितर-मुपससार किं भगवन्तः परमं वदन्तीति तस्मै प्रोवाच , सत्येन वायु-रावाति सत्येनादित्यो रोचते दिवि सत्यं वाचः प्रतिष्ठा सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात् सत्यं परमं वदन्ति, तपसा देवा देवता-मग्र आयन् तपसर्षयस्- सुवरन्वविन्दन् तपसा, सपत्नान् प्रणुदामारातीस्-तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात् तपः परमं वदन्ति , दमेन दान्ताः किल्बिष-मवधून्वन्ति दमेन ब्रह्मचारिणस् सुवरगच्छन् दमो भूतानां दुराधर्षं दमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दमः परमं वदन्ति , शमेन शान्ताः शिवमाचरन्ति शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दञ्छमो भूतानां दुराधर्षञ्छमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं वदन्ति , दानं यज्ञानां वरूथं दक्षिणा लोके दातारग्ं सर्वभूतान्-युपजीवन्ति, दानेनाराती-रपानुदन्त दानेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति, दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद् दानं परमं वदन्ति, धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति, धर्मेण पाप-मपनुदति धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्-धर्मं परमं वदन्ति, प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु प्रजायास्-तन्तुं तन्वानः पितृणा-मनृणो भवति, तदेव तस्या अनृणं तस्मात् प्रजननं परमं वदन्ति, अग्नयो वै त्रयी विद्या देवयानः पन्था गार्हपत्य ऋक् पृथिवी रथन्तर-मन्वाहार्य-पचनं यजु-रन्तरिक्षं वामदेव्य-माहवनीयस् साम सुवर्गो लोको बृहत् तस्मा-दग्नीन् परमं वदन्त्यग्नि-होत्रग्ं सायं प्रातर्-गृहाणां निष्कृतिः स्विष्टग्ं सुहुतं यज्ञ-क्रतूनां प्रायणग्ं सुवर्गस्य लोकस्य ज्योतिस्-तस्माद् अग्निहोत्रं परमं वदन्ति, यज्ञ इति यज्ञेन हि देवा दिवं गता यज्ञेनासुरा-नपानुदन्त यज्ञेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात् यज्ञं परमं वदन्ति, मानसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन मनसा साधु पश्यति मानसा ऋषयः

महानारायणोपनिषत्

(तैत्तिरीय उपनिषत् चतुर्थः प्रश्नः)

प्रजा असृजन्त मानसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात् मानसं परमं वदन्ति, न्यास इत्याहुर् मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतमः स्वयम्भूः प्रजापतिः संवत्सर इति, संवत्सरोऽसावादित्यो य एष आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा, याभिरादित्यस्-तपति रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो, वर्षति पर्जन्ये-नौषधि-वनस्पतयः प्रजायन्त ओषधि-वनस्पतिभि-रन्नं भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्-बलं बलेन तपस्-तपसा श्रद्धा श्रद्धया मेधा मेधया मनीषा मनीषया मनो मनसा शान्तिः शान्त्या चित्तं चित्तेन स्मृतिग्ग् स्मृत्या स्मारग्ग् स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनात्मानं वेदयति तस्मा-दन्नं ददन् सर्वाण्ये तानि ददात्यन्नात् प्राणा भवन्ति, भूतानां प्राणैर्-मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञाना-दानन्दो ब्रह्म योनिः, स वा एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तर दिशाश्च स वै सर्व-मिदं जगत् स सभूतग्ं स भव्यं जिज्ञास-क्लुप्त ऋतजा रयिष्ठा श्रद्धा सत्यो महस्वान् तपसो परिष्टात् ज्ञात्वा तमेवं मनसा हृदा च भूयो न मृत्यु-मुपयाहि विद्वान्, तस्मान् न्यास-मेषां तपसा-मतिरिक्तमाहुर् ,वसुरण्वो विभूरसि प्राणे त्वमसि सन्धाता ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृत्तेजोदास्-त्वमस्यग्नि-रसि वर्चोदास्-त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदास्-त्वमसि चन्द्रमस उपयाम-गृहीतोऽसि ब्रह्मणे त्वा महस, ओमित्-यात्मानं युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेद ब्रह्मणो महिमान-माप्नोति तस्माद् ब्रह्मणो महिमान-मित्युपनिषत् ॥

॥ ज्ञान यज्ञः ॥ ८०

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्यात्मा यजमानः श्रद्धापत्नी, शरीर-मिध्ममुरो वेदिर्-लोमानि बर्हिर् वेदश्शिखा , हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्-तपोऽग्निर् दमः शमयिता दक्षिणा वाग्घोता प्राण उद्गाता, चक्षुरध्वर्युर्-मनो ब्रह्मा श्रोत्र-मग्नीत् यावद्ध्रियते , सा दीक्षा यदश्नाति तद्धविर्-यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो यथ्सञ्चरत्-युपविशत्-युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं तदाहवनीयो या व्याहृति राहुतिर्-यदस्य,

महानारायणोपनिषत्

(तैत्तिरीय उपनिषत् चतुर्थः प्रश्नः)

विज्ञानं तज्जुहोति यथ्सायं प्रातरत्ति तथ्समिधं, यत् प्रातर्मध्यन्-दिनग्ं सायं च तानि सवनानि ये अहोरात्रे
ते दर्श-पूर्णमासौ येऽर्धमासाश्च मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये संवत्सराश्च परिवथ्सराश्च
तेऽहर्गणास्-सर्व वेदसं वा, एतत् सत्रं यन् मरणं तदवभृथ एतद्वै जरामर्य-मग्नि-होत्रग्ं सत्रं य एवं
विद्वानुदगयने प्रमीयते देवाना-मेव महिमानं गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथ यो दक्षिणे प्रमीयते पितृणा-
मेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसस्-सायुज्यग्ं स लोकता-माप्नोत्-येतौ वै सूर्या चन्द्रमसोर्-महिमानौ ब्राह्मणो
विद्वा-नभिजयति तस्मात् ब्रह्मणो महिमान-माप्नोति तस्मात् ब्रह्मणो महिमान-मित्युपनिषत् ॥

ॐ सहनाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै । तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥ ॐ

शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥